

Kazak Modernleşmesinin Habercisi Abay Kunanbayoğlu'nun Eserlerinde Eğitim, Din ve Aile*

Education, Religion and Family in the Works of Abai Kunanbaiuly, Pioneer of Kazakh Modernization

Suat BEYLUR¹

Öz

Günümüz Kazakistan toplumunun milli ve manevi rehberi olarak kabul edilen Abay (İbrahim) Kunanbayoğlu (1845-1904), 19. yüzyıl Kazak modernleşme çabalarının habercisi ve aynı zamanda öncüsüdür. Dönemin bağımsızlık hareketi olan Alaş Orda'nın beslediği önemli bir kaynak olan Abay'ın düşünceleri ve eserleri bağımsız Kazakistan'ın sosyal, kültürel ve siyasi hayatında eşsiz bir yere sahiptir. Edebi ve felsefi yönünün yanında sanat ve kültürle de yakından ilgilenen Abay, aynı zamanda siyasal ve toplumsal meselelere kafa yoran bir düşünür ve kanaat önderidir. Bu çalışmada kendisine ait şiirleri ve Kara Sözleri (nasihatleri) başta olmak üzere ilgili literatür üzerinden Abay Kunanbayoğlu'nun eğitim, din ve aile kurumları hakkındaki düşünceleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abay Kunanbayoğlu, Eğitim, Din, Aile, Kazakistan

Abstract

Abai (Ibrahim) Kunanbaiuly (1845-1904), who is considered as the national and spiritual guide of today's Kazakhstan society, is the forerunner and also the pioneer of the 19th century Kazakh modernization efforts. Abai's thoughts and works, which was an important source from which Alash Orda, the independence movement of the period, were fed, have a unique place in the social, cultural and political life of independent Kazakhstan. Abai, who is closely interested in art and culture besides his literary and philosophical aspects, is also a thinker and opinion leader who ponders on political and social issues. In this study, Abai Kunanbaiuly's thoughts on education, religion and family institutions were analyzed through the relevant literature, especially his poems and Kara Sözler (advice).

Keywords: Abai Kunanbaiuly, Education, Religion, Family, Kazakhstan

1. GİRİŞ

Abay, 1845 yılında bugünkü Kazakistan'ın Semey bölgesi sınırları içerisinde bulunan Syrt-Kaskabulak'ta doğmuştur. İdareci ve Kazak toplumu arasında sözü dinlenen bir kanaat önderi olan babası Kunanbay, annesi Uljan ve ninesi Zere, Abay'ın erken dönem terbiye sürecindeki üç önemli şahsiyettir. Onlardan dinlediği tarihi olaylar, şiirler ve halk destanları Abay'ın kişiliğinin gelişiminde büyük ölçüde etkili olmuştur (Jurtbay, 2013, s. 13-14). Yaşlılarına göre oldukça

yetenekli bir çocuk olan Abay, babasının isteği üzerine on yaşında Semey'deki Ahmet Rıza Medresesi'nde eğitimine başlamıştır. Medresenin kurucusu Ahmet Rıza'nın, Kazanlı Tatar tarihçi ve ıslahatçı din alimi Şehabeddin Mercani'nin talebesi olduğu ve dolayısıyla Mercani'nin düşünceleri doğrultusunda eğitim verdiği bilinmektedir (Schamiloglu, s. 2021, 65). Dönemin diğer medreselerinden farklı olarak Ahmet Rıza Medresesi'nde klasik dini ilimlerin yanında tarih, felsefe ve şiir ve aynı zamanda Arapça, Farsça ve Çağatayca dilleri de öğretilmekteydi. Dolayısıyla Abay, dini eğitimin

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. / Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ Suat BEYLUR

ORCID ID: 0000-0002-1508-8477

Dr. Öğr. Üyesi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Avrasya Araştırma Enstitüsü, Almatı, Kazakistan. suatbeylur@gmail.com
Assist. Prof. Dr., Khoja Akhmet Yassawi University, Eurasian Research Institute, Almaty, Kazakhstan. suatbeylur@gmail.com

Geliş Tarihi/Received : 27.02.2023

Kabul Tarihi/Accepted : 17.03.2023

Çevrimiçi Yayın/Published : 20.03.2023

Makale Atf Önerisi /Citation (APA):

Beylur, S. (2022). Kazak Modernleşmesinin Habercisi Abay Kunanbayoğlu'nun Eserlerinde Eğitim, Din ve Aile. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1),1-8.
DOI:10.47899/ijss.1257293

yanı sıra burada Türk ve Fars edebiyatına merak salarak Nizami, Neva'i, Gencevi ve Hafız gibi şairlerin eserleriyle tanışma imkanı bulmuştur (Çınar, 2021). Düşünceleri dikkate alındığında Abay'ın, bir dönem Kazak Hanlığı'na başkentlik yapan Türkistan'da meftun bulunan Hoca Ahmet Yesevi'nin Hikmetlerini de okuduğu düşünülmektedir (Öztürk ve Sembi, 2017, s. 43-45).

Medrese eğitiminin dışında Rusça da öğrenen Abay, Doğu edebiyatı ve düşüncesinin yanı sıra Rus ve Batı düşüncesi ile tanışmış, Puşkin ve Tolstoy ile Goethe, Spinoza ve Spencer'in da eserlerini okuma imkanı bulmuştur (Ayan, 2017, s. 11-12). Bu eserlerden bazı çeviriler de yapan Abay, aynı zamanda St. Petersburg'dan sürgün edilen Rus aydını E.P. Michaelis gibi demokrat aydınlarla da bizatihi tanışma imkanı bulmuş ve onların fikirlerinden de etkilenmiştir (Öztürk ve Sembi, 2017, s. 42). Edebi ve fikri yönlerinin yanı sıra Abay, sanat ve müziğe de ilgi duymuş ve çevresindekileri de bu yönde teşvik etmiştir. Geleneksel Kazak el sanatlarındaki ilgisinin yanında dombra çalmış ve Kazak halk türkülerini söylemiştir. Abay'ın kendisine ait şiirlerinden yaptığı besteleri de bulunmaktadır (Sabyrova, 2021, s. 241-242).

Babası Kunabay'ın Hacca gittiği dönemde, oldukça genç bir yaşta babasının yerine ait olduğu Argın boyunun idaresi ile görevlendirilen Abay, edindiği tecrübeyle daha sonra Cengiz kasabasının yöneticiliğine seçilmiştir (Smagulova, 2021, s. 282). Hakimlik² gibi kamusal görevler de yapan Abay, toplumunun hem güvendiği hem de saygı duyduğu bir kişi olmuştur. Yaşadığı toplumun sosyo-ekonomik meselelerine kayıtsız kalmayan sürekli eğitimi, çalışmayı ve üretmeyi salık veren Abay, gerektiği zaman çok sert eleştiriler yapmaktan da geri durmamıştır. Abay'ın 200'e yakın şiir, nesir formatında yazılmış 45 nasihatı (Kara Sözlere) ve Rusça'dan yaptığı çeşitli çeviri eserleri bulunmaktadır. Ölümünün üzerinden bir yüzyıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen milli ve manevi bir rehber olarak Kazakistan toplumunun hafızasında önemli bir yere sahiptir. Büyük şair ve düşünürün önemli doğum günleri yurt genelinde coşkuyla kutlanmakta, şiirleri yediden yetmişe her yaş grubu tarafından bilinmektedir. 2021 yılı itibarıyla Abay Kunanbayoğlu ve onun eserleri hakkında Kazakistan ve Kazakistan dışında yazılan kitap, kitap bölümü ve bilimsel makalelerin sayısı 10 bini geçmiştir. Toplumun yanı sıra Abay, bağımsız Kazakistan'ın hem ulus inşa sürecinde hem de modernleşme çabalarında en üst düzeyde Kazakistan yönetiminin de sıkça referans yaptığı bir şahsiyettir. Bu çalışmada kendisine ait şiirleri ve Kara Sözlere (nasihatler) başta olmak üzere ilgili literatür üzerinden Abay Kunanbayoğlu'nun eğitim, aile ve din kurumları üzerinden

Kazak aydınlanmasındaki yeri ve etkisi incelenecektir.

2. ABAY DÖNEMİ SOSYO-EKONOMİK ŞARTLAR VE MODERNLEŞME ÇABALARI

Kazakların siyasi ve idari olarak müstakil bir devlet kurmaları 15. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir (Maukhara, 2011, s. 25). Ulu, Orta ve Küçük cüzlerin birleşmesi ile oluşan Kazak Hanlığı, Kalmuk saldırıları ile parçalanmış ve 19. yüzyılın sonlarına doğru da Rusların hakimiyetini tanımak zorunda kalmıştır (Togan, 2010, s. 42). Kısa bir zaman zarfında Kazak topraklarının tamamında hakimiyet kuran Ruslar, Hanlık sistemi dahil olmak üzere Kazak toplumundaki siyasi ve toplumsal öneme sahip kurumları etkisiz hale getirerek onun yerine yeni yapılar (Ağa Sultan, Bolis vb.) oluşturmuştur. Rus bürokratik, hukuk ve vergi sisteminin yerleştirilmeye çalışıldığı bu dönemde şehir ve kasabaların oluşum süreci hızlandırılmıştır. Getirilen vergiler ve hayvan yetiştiriciliği için önem arz eden göçebe hayat tarzının kentleşme ve sonrasında devreye konan iskan politikaları ile zayıflatılması ekonomik olarak da Kazak halkını zor duruma sokmuştur. Rus kaynaklarına göre 1897 yılı itibarıyla Kazak topraklarına yerleştirilen Rusların ve Ukraynalıların sayısı 500 bini geçmiştir (Muhyeva, 1997, s. 224-230). Demografik yapıdaki bu önemli değişim Kazak toplumunun kültürel yapısını da etkilemiştir.

Özetle Abay'ın doğduğu ve yetiştiği çevre Kazakların siyasal, ekonomik ve toplumsal olarak zor dönemlerine rastlamaktadır. Abay çocukluğundan beri Rus sömürge sisteminin yerel yöneticilerde ve toplumda neden olduğu bu bozulmayı bizatihi müşahade etmiş ve bu gidişata karşı bir duruş sergilemiştir. Yeri geldiğinde en yakınından - babasından - başlayarak rahatsızlığını bildirmekten uzak durmamış bir yandan da eserleri ile yaşadığı karanlık döneme ışık olmaya çalışmıştır. Bu sebeple Abay, edebi şahsiyetinin yanında toplumsal yapı ve toplumsal kurumlara ilişkin yaptığı değerlendirmeler dikkate alındığında bir modernist olarak tanımlanabilir. Zira O, hayatının son demlerine kadar eğitim başta olmak üzere Kazak toplumunun çağdaşlaşmasına özel önem göstermiştir.

En genel anlamıyla modernleşme, rasyonelleşme ve toplumsal farklılaşmanın bir sonucu olarak geleneksellikten modernliğe geçiş süreci olarak tanımlanmaktadır. Avrupa kıtasında başlayan ve daha sonra ABD'de gelişen modernite, doğayı ve bütün unsurları ile toplumsal kurumları planlanabilir ve yönetilebilir (Aktay ve Köktaş, 1998, s. 101) bir bakış açısı ile alır. Batı ile özdeşleştirilen modernitenin (Giddens, 1994, s. 156), Batı dışı toplumlarda çağdaşlaşma yönünde yaşanan değişim süreçleri ise modernleşme olarak tanımlanmaktadır. Bu özdeşleştirme nedeniyledir ki

² Belirli anlaşmazlıklarda (davalarda) tarafların ortak talebi üzerine anlaşmazlığı araştırıp nihai kararı veren bağımsız hâkim.

batılılaşma, çağdaşlaşma ve modernleşme kavramları çoğu zaman birlikte ve birbirlerinin yerine kullanılabilir. Avrupa ve ABD'deki modernite gibi, Batı dışında Rus, Japon, Türk ve Çin modernleşmesi gibi çok sayıda modernleşme örneklerinden bahsedilebilir (Beylur, 2019, s. 19).

Bu bağlamda Kazak modernleşme çabalarının, 18. yüzyılın başlarında Çar I. Petro ile başlayan Rus modernleşmesi ile yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira Rus modernleşme süreciyle, Rusların Kazak bozkırlarındaki yayılması aynı döneme denk gelmektedir. 1847 yılında Kazak topraklarının tamamen Rus hâkimiyetine girmesiyle (Togan, 2010, s. 42) Çarlık Rusyası'nın Kazak topraklarındaki, askeri ve siyasi olarak teşkilatlanması hız kazanmıştır. Bu süreç, daha önce Omsk ve Orenburg'da açılan Rus okullarının, 19. yüzyılın sonlarına doğru bütün Kazakistan topraklarına yayılmasıyla devam etmiştir. Kazak gençlerinin asimilasyonu hedefiyle eski usulde eğitim veren mekteplere karşı açılan bu "modern" okullar, yetiştirdiği, Şokan Valihanov ve İbiray Altınсарın gibi isimlerle edebi ve fikri sahada bir aydın grubunun oluşmasına da hizmet etmiştir. Yaşadıkları dönem itibarıyla Abay dâhil bu ilk dönem aydın grubu Rus dilini, modern Batı'ya açılan önemli bir araç olarak görmüşlerdir. Özellikle, daha sonraki dönem Kazak aydınlarının yetişmesinde, Rus okullarına (Kazak-Rus) karşı, Cedit hareketinin Kazak temsilcilerinin açmış oldukları yeni usulde (usûl-i cedîd) eğitim veren mekteplerin önemli bir yerinin olduğunu da belirtmek gerekir. 19. yüzyıl Kazak modernleşme çabalarındaki Rus etkisinden bahsettiğimiz bu kısımda 13. yüzyıla geri dönüp Türkler'in (Altın Orda'nın) Rus tarihi, devlet yapılanması ve gelişimindeki etkilerini de (Kamalov, 2018; Terzi, 2022, s. 4) hatırlamakta fayda görülmektedir. Zira, Rus tarihi, Türkler olmaksızın anlaşılacak gibi, Türk tarihi de Rus tarihinden bağımsız bir şekilde incelenemez.

Tarih boyunca bütün toplumlarda görülen reform, değişim, çağdaşlaşma ve modernleşme çabaları, eğitim, siyaset, ekonomi ve din gibi bir kısım toplumsal kurumların zorladığı bir değişim süreci olarak ortaya çıkmıştır. Kazak çağdaşlaşma çabalarını da bu şekilde değerlendirmek mümkündür. Tavke Han döneminde örfi hukukla şer'i hukukun birleştirilmesiyle oluşturulan genel idare hukuku mahiyetindeki Jeti Jargı'ya (Yedi Yargı) giden süreci saymazsak Kazak çağdaşlaşmasını esas olarak dört dönemde inceleyebiliriz. Bunlardan ilki, 19. yüzyılın ikinci yarısına denk gelen, Abay Kunanbayoğlu'nun, Şokan Valihanov'un ve İbiray Altınсарın'ın ilk taşlarını koyduğu eğitim ve kültürel alanda değişim ve yenilenme arayışının hâkim olduğu dönemdir. İkincisi, Abay Kunanbayoğlu'nu ruhani bir rehber olarak gören ve aynı zamanda İdil-Ural bölgesindeki Abdunnasir Kursavi ve Şehabettin Mercani gibi Ceditçilerden etkilenen Alihan Bökeyhanov, Ahmet

Baytursunov, Mağcan Cumabay, Mircakıp Dulatov, Muhammetcan Seralin ve Mustafa Çokay gibi aydınların (Sashka, 2015, s. 56) öncülüğünü yaptığı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde fikri ve siyasi sahada etkili olan Alaş Hareketi dönemidir. Üçüncüsü, Sovyetler Birliği'nin bütün baskılarına rağmen milli kimlik ve tarih bilincinin canlı tutulması amacıyla Muhtar Avezov, İlyas Esenberlin, Olcas Süleymanov gibi çok sayıda aydının edebiyat, kültür ve bilimde önemli roller üstlendiği dönemdir (Beylur, 2020, s. 91-99). Sonuncusu, bağımsızlık döneminde başlayan ve bugün de her alanda devam eden modernleşme sürecidir.

Ceditçi hareketlerden birisi olan Alaş Orda Hareketi (partisi), 1905 yılında Alihan Bökeyhan ve Ahmet Baytursunov'un "Karkara Dilekçesi" olarak bilinen onbeş bine yakın Kazahın imzası ile Ruslar'ın iskân politikasını durdurmasını ve din, dil ve kültürel özerklik talep eden dilekçelerinin Çarlık yönetimine ulaştırılması süreci ile atılmıştır. Bu girişim daha sonra 1906 yılında Kazak Anayasal Demokratik Partisi adı ile kurumsallaşmış, 1917 yılında Alaş Orda Partisi adını almıştır. İki kurultayın ardından, kısa bir süre içerisinde, Aralık 1917'de ise Alaş Orda hükümeti kurulmuştur. Mağcan Cumabayev, Mircakıp Dulat, Saken Seyfulin, Ahmet Baytursun, Mustafa Çokay ve Mustafa Orazay gibi Ceditçi ve Kazakistan'la birlikte Türkistan'ın tümünün bağımsızlığını arzulayan aydın kesimi kurulan bu hükümet içerisinde çeşitli kademelerde görev almışlardır. Alaş Orda Partisi'nin özellikle Mustafa Çokay'ın başı çektiği öncü kadrosunun bütün Türkistan'ı kapsayan özerk bir cumhuriyet kurulması yönündeki çabaları sonrası Alaş Orda, Mustafa Tınışbay başkanlığında Türkistan Mahalli Muhtar Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Çarlık Rusyası'nın en zayıf döneminde ciddi umutlarla ortaya çıkan bu hareket, Sovyetler Birliği'nin kurulması ile zayıflamış ve Stalin döneminde ortadan kaldırılmıştır (Beylur, 2020, s. 91-99). Kısaca özetlenen söz konusu bu edebi, fikri ve siyasi gelişmelerde Abay'ın etkisi büyüktür. "Abay Yolu" romanıyla Abay'ın dünya genelinde tanınmasını sağlayan Muhtar Avezov, Abay'ın toplumsal ve modernist yönünü şöyle ifade etmektedir:

"Ulu realist şair, geleneksel şiirin dar çerçevesini genişletmiştir. O, Kazak şiirine çeşitli yenilikler getirmiştir. Kazak hayatının gerçek yanını olduğu gibi yansıtmıştır. Yaşadığı dönem Kazak halkının sosyal dokusunu incelemiştir...Onun şiirlerinin başlıca teması; adaletsizlik, medeniyetsizlik, yönetici ve beylerden halka yansıyan kötü davranışlar, çekemezlik, övgü, tembellik ve bölünmüşlüktür. Abay, insanının sadece kötü huyları zulüm ve insafsızlığını eleştirmekle kalmamıştır. Onun büyüklüğünü sağlayan unsurların başında, eleştirmekle yetinmeyip doğru yolu da göstermesi gelir. Nitekim o, yaptığı eleştirilerle Kazaklara ilim ve

medeniyetin yolunu açmıştır. Eserlerinde, zorluklardan kurtulmanın yolunun; çalışmak, ilim yapmak ve insan haysiyetini korumaktan geçtiğini bildirmiştir” (Zeyneş ve Çınar 1995, aktaran Öztürk ve Sembi, 2017, s. 43).

3. ABAY'IN EĞİTİM HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Abay'ın kendi hayatı ve eserlerinde değindiği konular onun eğitim ve bilim hakkındaki düşüncelerinin ve aynı zamanda yapmak isteyip de dönemin şartları gereği yapamadıklarının bir yansıması ve yakınmasıdır. Yukarıda kısaca özetlendiği üzere Abay, ailesinden aldığı terbiyenin ardından erken yaşta medrese eğitimine başlamıştır. Pek muhtemeldir ki yaşadığı köy ya da yakınındaki bir medresede eğitim almak yerine O, babasının da yönlendirmesi ile Ceditçi çizgide daha nitelikli bir eğitimin verildiği (Schamiloglu, s. 2021, 65) Ahmet Rıza Medresesi'nde okumayı seçmiştir. Burada Türkçe, Arapça ve Farsça dillerini öğrenmiş olmasına rağmen Rus ve Batı klasiklerini ve düşünürlerini okuyabilmek için Rusça bilmek gerektiği bilinciyle bir dönem de Rus okulunda okuyarak Rusça öğrenmiştir. Bu nedenle lisan, Abay'ın öğrenilmesini salık verdiği önemli eğitim araçlarından birisidir. Doğu ve Batı filozof ve düşünürlerin eserleri ile teması arttıkça Abay'ın müzik, sanat ve kültüre olan ilgisi de artmıştır. Bu nedenle onun eserlerinde dil, eğitim, bilim, sanat, kültür ve din çoğu zaman birlikte iç içe kullanılmıştır. Abay'ın hem şiirlerinde hem de nasihatlerinde (Kara Sözlere) cehalet ve cehaletin neden olduğu toplumsal sorunlar büyük bir yer kaplamaktadır. Cehaleti eğitimsizlik ve bilgisizlik anlamlarında kullanan şair, çoğu zaman nadanlık ve kötü hasletler için kullanmaktadır.

Kaygı çıkar bilimden,
Öfke çıkar bilgidenden...
Kaygı ve öfke daraltınca,
Acı çıkar dilimden... (Abay, 2014, 232).

Gençliğimde bilimi önemsemedim
Faydasını görüp de incelemedim,
Büyüyünce düşmedi avucuma,
Elimi vaktinde uzatamadım (Abay, 2014, 24).

Yukarıdaki mısralarda Abay, içinde yaşadığı toplumun sosyal problemlerini de dikkate alarak eleştiri ve kaygıya neden olan dini bilgi (ilim) eksikliğinin ancak eğitim ve bilimle giderileceğini anlatmak ister. Devamındaki mısralarda ise “ağaç, yaş iken eğilir” atasözü gereği eğitimin erken yaşlarda başlatılmasının önemini gösterircesine kendisinin, genç çağlarında gerektiği kadar eğitimi önemsemediğinden, yaşlandığında ise geç kaldığından yakınmaktadır. Kuşkusuz, yaşadığı dönem ve çevreye göre oldukça erken bir yaşta eğitimine başlayan ve hayatı boyunca ilim ve bilim yolundan ayrılmayan Abay'ın buradaki mesajı gençliğe yöneliktir. Kara

Sözlere'nde de şair cehaletin kötülükleri, eğitim ve bilimin faydaları üzerinde sıkça durur. 3. Sözde, “Dünyada tanınmış insanların bildirdiğine göre; tembel kişi korkak ve gayretsiz olur, gayretsiz kişi övünge ve korkak olur, övünge kişi akılsız, çaresiz ve korkak olur, akılsız kişi de çaresiz ve arsız olur. İlimle ve bilimle uğraşılırsa bu durumlardan kurtulabiliriz” (Ayan, 2017, s. 57) diyerek cehaletin neden olduğu toplumsal sorunlara ve bunların izalesinde eğitim ve bilimin önemine değinmektedir. Kara Sözlere'in tamamına yayılan eğitimin önemine yapılan vurgu, 38. Sözde çok daha açık bir şekilde gösterilmek istenir: “Doğrusu şudur ki, gerekirse çocuğunu evlendirme, miras bırakma, tüm varlığını ortaya koymak pahasına da olsa, evladına Rusların ilmini öğret! Benim söylediğim yol mal esirgeyecek yol değildir. Allah'tan kork, insanlardan utan, çocuğun çocuk olsun istiyorsan, okut, malını esirgeme!” (Ayan, 2017, 84) diyerek Abay adeta son sözünü söylemektedir. Abay'ın, Rusçanın ve Rusların biliminin öğrenilmesi yönündeki salığının dönemin şartları dikkate alınarak yorumlanması gerekliliği hususu önemlidir. Zira Abay'ın dönemindeki siyasi ve coğrafi şartlar, yabancı bir dil öğrenme ve bilimsel kaynaklara erişim imkanları açısından Rusça ve Rus kaynakları dışında başka bir imkan sunmamaktadır. Bu nedenle Abay, herhangi bir dil gibi Rusça'yı ilim ve bilime ulaşmanın temel aracı olarak görmüştür. Ancak bunun yanında Abay, pek çok yerde Türkçe, Arapça ve Farsça gibi dillerin de öğrenilmesinin önemine değinmiştir. Büyük şair eğitimin öneminin yanında eğitimin amacı ve yöntemine ilişkin de bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Eserlerinde sıkça eğitim, ilim ve bilimin amacının insanın aydınlanmasına, iyi bir birey olarak hem kendisine hem de toplumuna faydalı olmak olduğu üzerinde duran Abay, yine dönemin olumsuz şartlarını da dikkate alarak asgari düzeyde bir çerçeve çizmeye çalışarak 25. Sözde düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

“...Çocuklarımızı okutmak yararlıdır, ancak ibadet edecek kadar, Türkçe yazıları okuyabilecek kadar eğitim vermelidir. Çünkü, burası Dar-ül harp'tir, burada önce geçimini kazanmak gerekir, sonra Arap, Fars dillerini öğrenmek lazım olur. Aç kişinin zihninde açıklık, davranışlarında edeb ve gönlünde ilme düşkünlük olur mu? ... Maişet temin edilirse, karın doyar. Ondan sonra sadece ilim değil, sanat da ihtiyaç olur. İnsanlarda bunları hem kendileri öğrenmek, hem de evlatlarına öğretmek için istek ortaya çıkar. Rusça eğitim almak gerekir... Onların zararından korunmak, faydalarına ortak olmak için dilini, eğitimini ve ilmini bilmemiz gereklidir... Din için de ilim gereklidir...” (Ayan, 2017, s. 88).

Öğrenme isteği ve merakın eğitim ve bilim için ön şart olduğunu belirten Abay, eğitim ve bilim almak isteyenler

için 32. Sözde yöntem mahiyetinde belirli şartlar sıralamıştır. Bunlardan birincisi, ilim ve bilim tahsil etmek isteyen hangi düzey ve alanda olursa olsun öncelikle öğreneceklerinin faydasına yürekten inanması gerekir. Aksi takdirde kişinin öğrenme azmi ve tutkusu “üvey annenin çocuğa tutkusu gibi olur” diyerek uyarıda bulunur. İkincisi, ilim tahsil etmek isteyen hem samimi bir maksada hem de coşkulu bir arzuya sahip olmalıdır. Ancak ilim öğrenme arzusu, rekabetin ötesinde hırsla dönüşmemelidir. Çünkü hırs, bencillik, kibir ve hasetlik gibi kötü hasletlere neden olarak kişiyi amacından uzaklaştırır. Üçüncüsü, kişi öğrendiklerini kendi hayatında tatbik etmeli ve çevresindekilere de örnek olmalıdır. Dördüncüsü, ilim ve bilimle meşgul olan kişi öğrendiklerini analitik bir değerlendirmeye tabi tutarak mülhaza etmeli ve ona göre de muhafaza etmelidir. Beşincisi, ilim ve bilimle uğraşan kaygısız ve kayıtsız olmamalı. Kaygısızlığın bireysel ve toplumsal boyutta çok sayıda zararları bulunur. Sonuncusu ise ilim tahsil edilirken yaratılışa insana verilen mizaç ve şahsiyetin bozulmamasına özel olarak dikkat edilmelidir (Abay, 2014, 84).

4. ABAY'IN AİLE HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Abay, dürüstlük ve adalet timsali Öskembay gibi bir dedenin; Kunanbay gibi dindar ve dirayetli bir babanın; kültürü, hitabeti ve kıvrak zekasıyla Ulcan gibi bir ananın; anlattığı masal ve destanlarla geleneğin temsilcisi Zere gibi bir ninenin ocağında yetişmiştir. Abay, aile ve aile ilişkilerini “Birlik olmadan dirlik olmaz” düsturuyula ele alır. Aile onun için terbiyenin temellerinin atıldığı ilk yerdir (Beylur, 2020, s. 91-99). Ebeveynlerin görevi iyi evlatlar yetiştirerek topluma iyi bireyler kazandırmaktadır. Bu hususu, büyük şair, 38. Sözde ebeveynlere herşeyden önce çocuklarına iyi bir eğitim imkanı sağlamaları gerektiğini söyleyerek ne kadar önemsedığını göstermektedir. Bu noktada Abay, 25. Sözde, “...Bazı insanlar Allah'tan çocuk isterler. O çocuğu ne yapacak? Ölürse yerini alsın, ardımdan Kur'an okusun, yaşlılığında kendisine baksın, ister. Bundan başka ne isterler?...” (Abay, 2014, s. 38) diyerek sırf soyun devamı ve belirli vazifelerin ifası maksadıyla çocuk sahibi olmayı işlevsiz ve anlamsız görür. Çalışmayan, ahlaki açıdan gelişmeyen bireylerin sırf atadan kalan miras üzerinden hayatlarını devam ettirmelerini (Abay, 2014, s. 132) eleştirir. Bir sözünde Abay “Topluma musibet etki etmez mi? Bir ailede herkes hastalanırsa, kolay mı olur?” diyerek ailenin toplum için de ne kadar önemli olduğunu vurgulamak ister. Diğer yandan kolektif şuur ve sosyal yardımlaşmaya verdiği önem derecesinde, sadece kendini, kendi ailesini düşünenleri de eleştirir.

Aile ilişkilerinde kadını, önemli bir denge unsuru olarak gören Abay, eserlerinde aile içi sosyal rollerin önemine de değinir. “Masgut” adlı destanında kadının aile ve toplum

içindeki rolüne yaptığı vurgu dikkat çekicidir:

Esasında, insanın başında bela olur mu?
Etrafında ipini koparmış bulunur mu?
Erkek öfkelenince, eşi sakinleşirse
Eskisi gibi düşmanca durulur mu?

(Bazarkulova, 2019, s.47).

Abay Yolu romanındaki karakterler ve yaşadığı dönem çerçevesinde bir kız evlat, bir eş (sevgili), bir anne olarak, Abay'ın dünyasındaki kadın simgesinin, çağının ötesinde olduğunu da belirtmek gerekir (Avezov, 1997). Aslında Abay, Kazak şair ve düşünürler arasında kadının özgürlüğünü savunan ilk kişidir, ondan önce Kazak yazılı edebiyatında kadın imajına rastlanılmadığı iddia edilmektedir. Ancak bir eş ve anne olarak kadın imajı Kazak toplumunun saygı duyduğu toplumsal bir olgudur (Doszhan, 2021, s. 265-266). Çocuk terbiyesi ve eğitimine değindiği 41. Sözde büyük şair, dönem itibarıyla okula gönderilmeyen kız çocuklarının da ilim (dini eğitim) tahsil etmelerini tavsiye etmektedir (Abay, 2014, s. 138).

Toplumların geleceği olan gençlik de Abay'ın çokça üzerinde durduğu ve dokunmak istediği sosyal grupların başında gelir. Doğrudan gençliğin hedef alındığı onun üzerinde şiiri bulunmaktadır (Çınar, 1995, s.10). Bu husus aşağıdaki şiirde açıkça görülmektedir :

Ben şiiri meşgale olsun diye öylesine,
Sözleri dizmek için yazmıyorum.
Kalbinde hissi olan, sözden anlayan,
Gençlere örnek olsun diye yazıyorum.
Bu sözleri uyusuk olan anlamaz,
Gayretli, gönül gözü uyanık dinç olan anlar
(Bazarkulova, 2019, s. 30).

5. ABAY'IN DİN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Abay, yaşadığı dönem ve çevreye göre iyi bir din eğitimi almış, felsefe ve sosyoloji gibi alanlarda da bilinen bazı düşünürlerin eserlerini okuma imkanı bulmuştur. Bu birikim onun hem şiirlerine hem de Kara Sözler'indeki düşüncelerine yansımıştır. Bilhassa kırk beş nasihatten oluşan Kara Sözler, dini olduğu kadar felsefi ve sosyolojik içerikli bir eser olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla eserde, din, eğitim, aile, kadın, gençlik, aşk, ahlak gibi pek çok konuya değinilmiştir. Ancak eserin tamamı dikkate alındığında eğitim, din, ahlak ve erdemli olmak gibi meselelerin ağırlığı oluşturduğu görülmektedir. Abay, Türk ve Müslüman toplumlardaki birkaç yüzyılın neden olduğu sosyal alandaki yozlaşmayı da dikkate alarak aydınlanma sürecinde eğitimle birlikte din kurumu üzerinde önemle durmuştur. Büyük şair, cehaletin ve dini yapıdaki bozulmanın toplumsal sorunların büyük çoğunluğunu oluşturduğunu düşünmektedir. Bu doğrultuda hem iyi bir

insan hem de iyi bir Müslüman olabilmek için bilgi, dürüstlük, adalet, ahlak, erdem ve merhamet gibi kavramlar üzerinde durarak bunların, sosyal sorunların izalesinde önemli olduğu hususu üzerinde durmaktadır (Ayan, 2017, s. 100).

Dünyaya dost olan, ahrete dost olmaz.
İkisi tastamam aynı şekilde yerini bulmaz.
Dünyayı arzulayan, mahşerde çaresizin
“İmanı bütündür” demeye dilim varmaz. (Abay, 2014, s. 288)

Abay, “Sizin hayırlınız dünyası için ahiretini, ahireti için dünyasını terk etmeyendir” hadisi gereği yukarıdaki mısralarda insanın yapıp ettiklerinde dünya ve ahiret dengesini koruması üzerinde durarak, bunun aksi davranışın hem dünyadaki toplumsal düzen için hem de ahiret hesabı açısından sorunlu olduğunu söyler. 10. Sözde “İlimsiz ahiret de yok, dünyalık da yok. İlimsiz kılınan namaz, tutulan oruç, gidilen hac, hiçbir ibadet yerine ulaşmaz” diyerek hem bu dünya için hem de ahiret için yapılan ibadetlerin maksadı ve anlamı için ilim sahibi olmanın üzerinde durmaktadır. Abay, bu iki hususu 13. Sözde akıl ve iman çerçevesinde biraz daha açmaktadır:

“İman dediğimiz, Allah-u Teâlâ'nın şeriksiz, şüphesiz birliğine, varlığına ve bize Peygamberimiz (S.A.V) aracılığıyla gönderdiği her türlü farzlarına ve bildirdiklerine boyun eğip inanmaktır. Bu imana sahip olabilmek için iki türlü yol var. Evvela hangi emrine iman edilirse, onun gerçekliğine aklıyla delil bulacak, akli buna ererse buna yakîni iman denir. İkincisi kitaptan okuyarak ya da mollalardan dinleyerek iman edip iman ettiğine de sağlam bağlanması gerek (Ayan, 2017, s. 75).

6. SONUÇ

Kazakların siyasi ve toplumsal hayatına olan etkileri dikkate alındığında Abay'ın öne çıkan üç yönünden bahsedebiliriz. Bunlardan ilki, O, 19. Yüzyıl Kazak halkının karşı karşıya kaldığı sosyal, siyasi ve ekonomik meselelere bizatihi tanıklık eden ve bunu yüreğinde hissededen edebi ve tarihi bir şahsiyettir. İkincisi, O, yaşadığı dönem, çevre ve beslendiği kaynaklar bakımından kendinden önceki edebi ve fikri birikimin hem bir temsilcisi hem de kendinden sonraki Kazak aydınlarına, özellikle de Alaş liderlerine aktarıcısı olması sebebi ile önemli bir köprüdür. Üçüncüsü, O, aynı zamanda Bağımsız Kazakistan'ın milli ve manevi bir rehberidir. Özetle, büyük şairin şiirlerinde ve nasihatlerinde halkına iyiliği, doğruluğu, çalışmayı ve üretmeyi, eğitimi, bilimi ve çağı yakalamayı salık veren açık bir çağrı vardır. Onun, halkına yönelik bu çağrısı, zaman zaman sert bir eleştiri ile zaman zaman da ironi ile de olsa hayatı boyunca devam etmiştir. O düşüncelerini ve sanatını, bugün “Abay Okulu” diye

nitelendirilen kendi takipçisi bir çevreye aktarmayı da ihmal etmemiştir.

Sonuç olarak, düşünceleriyle ve eserleriyle Abay, 19. yüzyıldan 21. yüzyıla uzanan Kazak modernleşme çabalarındaki sağlam bir köprü ve manevi bir rehber olma rolünü devam ettirmektedir. Diğer yönlerinin yanında daha ziyade edebi çehresi ile bilinen Abay Kunanbayoğlu, aynı zamanda belirli toplumsal kurumlar üzerinden değişim ve dönüşümü salıklayan bir düşünürdür. O, modernleşmeyi (çağdaşlaşmayı) savunurken milli kimliği oluşturan dil, din, kültür ve gelenek gibi kurum ve yapıların muhafazasına özel ihtimam göstermiştir. Bu sebeptendir ki onu Doğu ile Batı'nın, modernleşme ile geleneğin bir sentezi olarak yorumlayabiliriz. Bu sentezi, günümüzde Kazakistan'ın aile yapısından eğitim sistemine uzanan çoğu toplumsal kurum, yapı ve yaşam biçimlerinde görebilmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aktay, Y., & Köktaş, M. (1998). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Vadi.
- Avezov, M. (1997). *Abay Yolu*. (Çev: Zeyneş İsmail ve Ahmet Güngör). Bilig Yayınları: Ankara.
- Ayan, E. (2017). *Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayınları: Ankara.
- Bazarkulova, A. (2019). *Abay Kunanbayoğlunun Şairliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Türk Dilli ve Edebiyatı ABD, Adana.
- Bennigsen, A., & Lemerrier, C. (1998). *Sufi ve Komiser Rusya'da İslam Tarikatları*. (Çev: Osman Türer): Ankara.
- Beylur, S. (2019). *Sosyal Değişim Sürecinde Kazakistan'da Din-Devlet İlişkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Beylur, S. (2020). Abay Kunanbayoğlu'nun Kazak Modernleşmesindeki Yeri. *Asya Avrupa*, 57, s. 91-99.
- Çınar, A.A. (2021). Büyük Kazak Şairi Abay Kunanbayev (1845-1904). 22.09. 2021 tarihinde https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2014/09/1997_03_12_Cinar.pdf adresinden erişildi.
- Doszhan, R. (2021). Image of the Woman and Mother in Abai's Works. *The Wisdom of the Great Steppe Abai Kunanbaiuly* (Ed. Suat Beylur & Ömirbek Hanayı). Almaty: Khoja Akhmet Yesevi University, Eurasian Research Institute.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı.

- Jurtbay, T. (2021). Biography of Abai: A Alife Path Strewn with Thorns. *The Wisdom of the Great Steppe Abai Kunanbaiuly* (Ed. Suat Beylur & Ömirbek Hanayı). Almaty: Khoja Akhmet Yesevi University, Eurasian Research Institute.
- Kamalov, İ. (2018). Altın Orda'nın Rusya Üzerindeki Etkileri. 08.12.2020 tarihinde <https://www.ilimvemedenyet.com/altinordanin-rusya-uzerindeki-etkileri.html> adresinden erişildi.
- Kapağan, E. (2015). Alaş Orda Partisinin Kazak Aydınlanmasına Etkisi. *Journal of World of Turks-ZfWT*, (7) 1, 253-265.
- Kunanbayoğlu, A. (2014). *Şiirler*. (Çev. Zafer Kibar). Ankara: Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Yayınları.
- Maukhara, Y. (2011). *Siyasi ve Kültürel Açından Kazakistan Hanlığı (1456-1731)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ABD: Konya:
- Muhaeva, B. (1997). Abay Şiirlerinin Muhteva ve Şekil Bakımından İncelenmesi. *Bilig*-(6) 97, s-224-247.
- Özdemir, E. (2007). *20. Yüzyılın Başlarında Kazakistan'da Fikir Hareketleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Öztürk, R. & Sembi, N. (2017). Kazak Milli Şairi Abay Kunanbayev'in Pedagojik Görüşleri Üzerine Bir /1173874.
- İnceleme. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi , (41) , 39-51 . DOI: 10.21563/sutad.317755
- Sabyrova, A. (2021). About Musical Reform of Abai. *The Wisdom of the Great Steppe Abai Kunanbaiuly* (Ed. Suat Beylur & Ömirbek Hanayı). Almaty: Khoja Akhmet Yesevi University, Eurasian Research Institute.
- Schamiloglu, U. (2021). Abai and Intellectual Movements of the 19th-20th Centuries. *The Wisdom of the Great Steppe Abai Kunanbaiuly* (Ed. Suat Beylur & Ömirbek Hanayı). Almaty: Khoja Akhmet Yesevi University, Eurasian Research Institute.
- Sashka, Z. (2015). *19. Yüzyılda Kazak Aydınların Din ve Eğitim Görüşleri ve Faaliyetleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.
- Terzi, H.M. (2022). *Rusya'da Çokkültürlülük ve Tatar Kimliği*. Ankara. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Togan, İ. (2010). Bugünü Anlamak İçin Orta Asya Tarihine Bir Bakış. A. Aydingün, & Ç. Balım içinde, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar-Türkiye İle İlişkiler*. Ankara: AKM.
- Yelken, R. (2000). Modern Toplum Üzerine Kısa Bir Kavramsal Tartışma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2) 1, 176-190.

© 2019 & 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

EXTENDED ABSTRACT

Abai (Ibrahim) Kunanbaiuly (1845-1904), who is considered as the national and spiritual guide of today's Kazakhstan society, is the forerunner and also the pioneer of the 19th century Kazakh modernization efforts. Abai's thoughts and works, which was an important source from which Alash Orda, the independence movement of the period, were fed, have a unique place in the social, cultural and political life of independent Kazakhstan. Abai, who is closely interested in art and culture besides his literary and philosophical aspects, is also a thinker and opinion leader who ponders on political and social issues.

The environment in which Abai was born and raised coincides with the political, economic and social difficult periods of the Kazakhs. Since his childhood, Abai himself witnessed the deterioration of the Russian colonial system on local administrators and society, and took a stance against this trend. He did not shy away from expressing his discomfort in the face of this bad course, on the other hand, he tried to shed light on the dark period he lived in with his works. For this reason, Abai can be defined as a modernist considering his literary personality as well as his thoughts on social structure and social institutions.

In his works, it can be seen that various social institutions, especially education, religion and family institutions, are given special importance and are often evaluated together. Social problems caused by lack of education and ignorance occupy a great place in Abai's poems and advice (Kara Sözlər). Abai handles family and family relations with the principle of "There is no peace without unity". For him, the family is the first place where the foundations of upbringing are laid (Beylur, 2020, pp. 91-99). The duty of parents is to bring good individuals to the society by raising good children. The great poet thinks that ignorance and deterioration in the religious structure constitute the majority of social problems. In this direction, in order to be a good person, he focuses on concepts such as knowledge, honesty, justice, morality, virtue and compassion and emphasizes that these are important in eliminating social problems (Ayan, 2017, p. 100).

Considering the effects on the political and social life of the Kazakhs, we can mention three prominent aspects of Abai. The first of these is he is a literary and historical figure who personally witnessed and felt in his heart the social, political and economic issues faced by the 19th century Kazakh people. Secondly, he is an important bridge in terms of the period he lived in, the environment and the sources he fed, as he was both a representative of the literary and intellectual accumulation before him and a transmitter to the Kazakh intellectuals after him, especially to the leaders of Alash. Thirdly, he is also a national and spiritual guide of Independent Kazakhstan.

In summary, in the poems and advices of the great poet, there is a clear call to his people advising goodness, righteousness, working and producing, education, science and catching up with the era. This call of his to his people continued throughout his life, albeit with harsh criticism and irony from time to time. He also did not neglect to transfer his thoughts and art to a circle of followers of his own, which is called the "Abai School" today.

As a result, with his thoughts and works, Abai continues his role as a solid bridge and spiritual guide in Kazakh modernization efforts from the 19th century to the 21st century. Abai Kunanbayoğlu, who is known for his literary face among other aspects, is also a thinker who recommends change and transformation through certain social institutions. While advocating modernization, he paid special attention to the preservation of institutions and structures such as language, religion, culture and tradition that constitute the national identity. For this reason, we can interpret Abai as a synthesis of East and West, modernization and tradition. It is possible to see this synthesis in most social institutions, structures and lifestyles of Kazakhstan, ranging from the family structure to the education system.